УДК 159.06

Л. М. Цибух

УРАХУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ У РОБОТІ ПСИХОЛОГА ДИТЯЧОГО ОЗДОРОВЧОГО ЗАКЛАДУ

В статті розглядається специфіка роботи психолога з підлітками в оздоровчих таборах, досліджуються особливості підлітків та надаються рекомендації щодо профілактики асоціальної поведінки у відповідних тимчасових колективах.

Ключові слова: *психологічні особливості підлітків, профілактика асоціальної поведінки, дитячий оздоровчий заклад.*

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що саме в підлітковому віці переважно відбувається формування особистості, закріплюються особливості її взаємодії з оточуючим світом. Перехід від опікуваного дорослими дитинства до самостійності, зміна звичного шкільного навчання на інші види соціальної діяльності, а також бурхлива гормональна перебудова організму – роблять підлітка особливо уразливим і податливим до негативних впливів середовища. При цьому необхідно враховувати властиве підліткам прагнення вивільнятися з-під опіки і контролю рідних, вчителів і інших вихователів. Нерідко це прагнення приводить і до заперечення духовних цінностей і стандартів життя взагалі старшого покоління. З іншого боку, все більш очевидним стають і дефекти у виховній роботі з підлітками.

Урахування вікових та індивідуальних особливостей підлітків дає змогу підібрати найбільш вдалі форми взаємодії, сформувати прийнятну в суспільстві поведінку, спрямувати енергію підлітка на суспільно корисні справи. І тут значна роль відводиться саме психологу, який працює з дітьми. Особливе значення, на наш погляд, має діяльність психолога у тимчасових колективах, наприклад, літніх та оздоровчих таборах, оскільки за невеликий проміжок часу необхідно розібратися в особистості підлітка, надати йому необхідну допомогу, відкоригувати суспільно неприйнятну поведінку та ін.

Саме тому в даній статті ми ставимо за мету розглянути специфіку та особливості роботи психолога з підлітками в оздоровчих таборах, дослідити особливості поведінки підлітків та надати певні рекомендації щодо профілактики асоціальної поведінки у відповідних тимчасових колективах.

Психолого-педагогічні дослідження [1, 2, 5, 6, 7 та ін.] свідчать, що в підлітковому віці здійснюється активна інтеграція підлітка в групу однолітків. При цьому індивідуалізація може виявитися у формі самоствердження (позитивного або негативного). Якщо мотив самоствердження – прагнення до лідерства і престижності, а форма позитивна – таке самоствердження може позитивно впливати на процес і результат навчальної і суспільної діяльності. В той же час прагнення до самоствердження може мати і негативне забарвлення: честолюбство, неадекватність самооцінки, що провокує конфлікти у відносинах з оточуючими.

Прагнення підлітка до надзвичайних ситуацій, пригод, завоювання визнання, випробування меж дозволеного, що розглядаються дорослими як поведінка, що відхиляється від норми, з погляду самого підлітка та його друзів – однолітків можуть вважатися "нормальною ситуацією", відображаючи пошукову активність підлітка і прагнення до розширення меж індивідуального досвіду. Таким чином, асоціальна поведінка можуть бути наслідком підліткової кризи - кризи ідентичності.

Групою факторів ризику у формуванні асоціальної поведінки є: підвищений егоцентризм; потяг до протиставлення, протесту, боротьбі проти виховних авторитетів; підвищене бажання стати дорослим і незалежним від сім'ї; незрілість моральних переконань; занадто чутливе реагування на пубертатні зміни; схильність перебільшувати ступінь складності проблем; криза ідентичності; негативна чи несформована Я-концепція; гіпертрофовані поведінкові реакції; перевищення пасивних допінг-стратегій у подоланні труднощів [2, 6 та ін.].

Таким чином, підлітки – це та категорія неповнолітніх, яка понад усе смилива до впливу негативних сторін суспільства. У цьому віці у дітей виникають складнощі в спілкуванні з батьками, однолітками, педагогами. У хлопців з'являється велике бажання самоствердитися в довкіллі. Негативною стороною цього процесу є те, що підлітки можуть попадати під негативний вплив старших, вважати, що навіть негативні вчинки, негативна поведінка піднімають їх в очах оточення. Підліткам іноді важко буває самостійно розібратися у своєму внутрішньому світі, знайти своє "я".

Саме тому підлітки вимагають особливої уваги не лише з боку батьків та вчителів, а й з боку практичних психологів. Саме психологи допоможе даній віковій категорії розібратися з власним "я", зрозуміти – чого прагне саме ця дитина, як їй допомогти знайти спільну мову з батьками та ровесниками, зайняти гідне місце в суспільстві та заслужити повагу оточуючих, "не відокремлюючись від крайнощів".

Окремо стоїть проблема роботи психолога з підлітками в оздоровчих та літніх таборах, оскільки в даних закладах підліток перебуває незначний проміжок часу, і в той же час часто намагається максимально проявити себе, запам'ятатися оточуючим, знайти нових друзів, зайняти позицію лідера. На жаль, не завжди це відбувається в прийнятній формі. Тому проблема асоціальної поведінки підлітків в літніх таборах стоїть дуже гостро і має величезну актуальність.

Організація відпочинку, оздоровлення і зайнятості дітей і підлітків була досліджена Н.І. Нікітіною, М.Е. Сисоєвою, Н.Ф. Дік та ін.

Дитячий оздоровчий табір є позашкільною установою для дітей у віці від 6 до 14 років. Табір існує для організації відпочинку дітей і їх оздоровлення. Відпочинок дітей і їх оздоровлення – це "сукупність заходів, що забезпечують розвиток творчого потенціалу дітей, охорону і зміцнення їх здоров'я, профілактику захворювань у дітей, заняття їх фізичною культурою, спортом і туризмом, формування у дітей навичок здорового способу життя, дотримання ними режиму харчування і життєдіяльності в сприятливому довкіллі при виконанні санітарно-гігієнічних і санітарно-епідеміологічних вимог". Дитячі оздоровчі установи – це "організація відпочинку дітей і їх оздоровлення – дитячі оздоровчі заклади (замісько оздоровчі табори, табори денного перебування та інші), спеціалізовані (профільні) табори, (спортивно-оздоровчі табори, туристичні табори, технічні табори, краєзнавчі та інші табори), оздоровчі центри, бази і комплекси, інші організації незалежно від організаційно-правових форм і форм власності, основна діяльність яких спрямована на реалізацію послуг із забезпечення відпочинку дітей і їх оздоровлення" [3].

Програми оздоровчих таборів включають оздоровчі вправи, спортивні ігри, купання, гартування і т. ін. Тут не плануються грандіозні розважальні заходи, основна увага педагогів, які працюють з дітьми, спрямована на затвердження здорового способу життя дітей і підлітків.

Функції оздоровчого табору:
- соціальна – це накопичення досвіду участі в громадському житті, в праці, в колективі;
- комунікативна – уміння жити в колективі, бути в ладу з самим собою, доброзичливе налаштування колективу;
- розвиваюча – освіта – виховна – це розвиток пізнавальної активності дітей, їх емоційної та вмотивності;
- досугова - це виховання культури вільного часу.

Цілями організації виховної діяльності з дітьми, залежно від умов і типу табору, можуть бути:
- соціально-педагогічний захист дітей;
- запобігання міжособовим конфліктам, формування позитивних стосунків між людьми, розвиток здібностей і інтересів особистості, захист її прав;
- формування і розвиток особових якостей дітей, необхідних для позитивної життєдіяльності;
- збільшення міри самостійності дітей і підлітків, їх здібності контролювати своє життя, ефективніше розв'язувати виникаючі проблеми;
- створення умов, в яких діти і підлітки можуть максимально виявити свої потенційні можливості;
- адаптація або реадаптація дітей в суспільстві;
- компенсація дефіциту спілкування в школі, сім'ї, в середовищі однолітків;
- додаткова освіта, що отримується відповідно до їх життєвих планів та інтересів.

Таким чином, можна відмітити, що цілі організації виховної роботи в оздоровчому таборі дуже різноманітні.

Як видно із зазначених цілей, психологічні послуги в першу чергу спрямовані на поліпшення психічного стану дітей та їх адаптацію до довкілля.

Таким чином, робота психолога в дитячих літніх таборах затребувана не лише штатним розкладом, але і, головним чином, поставленими перед ними завданнями. Завдання психологічної роботи визначаються, виходячи з особових особливостей дітей: емоційних, інтелектуальних, мотиваційних.

Як ми вже зазначали, робота психолога в літніх оздоровчих таборах відрізняється від роботи психолога в школах і в дитячих дошкільних установах тим, що вона тимчасова і має бути реалізована в дуже короткі терміни. Саме з цієї причини для проведення дослідження нами були вибрані психодіагностичні методики, які дозволяють достатньо швидко провести опитування і надають досить вичерпну інформацію про підлітка: методика "Шкала потреби в досягненнях" Ю.М.Орлова та проективна методика "Неіснуюча тварина".

Дослідження проводилося нами на базі пульмонологічного санаторію "Зелена гірка" м. Одеси за допомогою працюючого там психолога Кірієнко Алли Іванівни. В дослідженні брали участь 20 підлітків віком від 12 до 14 років.

Теоретичний аналіз, проведений нами вище, показав, що на поведінку підлітка, його взаємовідношення з оточуючими значно впливає мотивація: чого саме прагне досягти підліток і з якою метою. Вимірювання рівня мотивації досягнення були проведені за допомогою методики "Шкала потреби в досягненнях" Ю.М. Орлова.

Після обробки одержаних даних і підрахунку результатів згідно з ключем, були одержані такі результати:
- в групі досліджуваних переважає середній рівень мотивації досягнень, він визначений у 12 підлітків (60 %). Такі підлітки не прагнуть активної діяльності, мотивом їх активності частіше за все виступає бажання одержати гарну оцінку з боку оточуючих. Середній рівень мотивації до досягнення успіху також характеризується обережністю в діяльності, низькому рівні готовності до ризику.
- низький рівень мотивації досягнень визначено у 6 підлітків (30 %). Ці підлітки мають аморфні пізнавальні інтереси , мотив самооцінки у цих підлітків відсутні, а мотивація навчання та діяльності тільки зовнішня. Як правило, у них відсутні життєві плани.
- високий рівень мотивації мають лише 2 підлітки (10 %). Ці діти дуже емоційно відносяться до інтелектуальної діяльності, чутливі до проблем оточуючих, затівають дискусії і активно в них беруть участь, уміють аргументовано доводити свою точку зору, багато читають, щоб підвищити рівень своїх знань і умінню їх застосовувати. Підлітки цієї групи цікавлячо виконують запропоновані завдання і вправи, щоб розвинути власні здібності.

На другому етапі дослідження ми виявили особливості особистості підлітків, їх взаємовідношення з оточуючими за допомогою проективної методики "Неіснуюча тварина".

Інтерпретація малюнків показала, що:
- висока самооцінка притаманна шести підліткам (30 %). Саме їх малюнки вирізнялися положенням у верхній частині.
- низька самооцінка виявлена у трьох випробуваних (15 %). Для таких підлітків характерна незадоволеність собою, невпевненість в собі, зайва критичність по відношенню до себе.
- комунікативна активність (смальований язик, функціональні частини, що підіймаються над малюнком, у тварини багато друзів та ін.) притаманна 14 підліткам (70 %). Для них характерна готовність до нових знайомств, привітність, бажання приймати участь у різноманітних справах.
- замкнутість характерна для шести підлітків (30 %). Такий підліток характеризується замкнутістю, скептичністю, негнучкістю у відносинах з людьми, схильний до самоти, сконцентрований на власних думках і відчуттях.
- схильність до діяльності (голова повернута вправо, багато рук та ін.) виявлена у десяти підлітків (50 %).
- поміркованість, раціональність рішень (опорна частина фігури міцна, значна) виявлена у 8 випробуваних (40 %). Такий підліток спокійний,зрілий, упевнений, постійний, не боїться складних ситуацій, емоційно стійкий.
- поверхність суджень притаманна 12 досліджуваним (60 %). Такий підліток характеризується нетерплячістю, імпульсивністю.

Під час інтерпретації ми особливо звернули увагу на ознаки, що свідчать про тривожності підлітків, оскільки вона не лише впливає на особливості поведінки підлітків, а й їх впевненість в собі, є істотним компонентом самоконтролю і самовихована, тобто може як запобігати адиктивній поведінці, так і, навпаки, сприяти її формуванню. При цьому необхідно пам'ятати, що певний рівень тривожності – природна і обов'язкова особливість активної діяльності підлітків. У кожної людини існує свій оптимальний або бажаний рівень тривожність – це так звана корисна тривожність.

Після обробки одержаних даних, були виявлені такі результати:
- в групі підлітків, які взяли участь у дослідженні домінує середній рівень тривожності – 13 досліджуємих (75%).
- високий рівень тривожності виявлено у трьох підлітків (15 %). Ці діти схильні сприймати загрозу в дуже широкому діапазоні ситуацій, кожна з яких має стресовий вплив на підлітка і викликатиме у нього виражену тривогу. Для таких підлітків характерні суб'єктивні переживання; при попаданні в стресову ситуацію вони можуть відчувати емоційну напругу, хвилювання, невпевненість в собі, в своїх силах, в успіху. Також такі підлітки характеризуються високим рівнем самооцінки, завищеним рівнем домагання, нестійкою поведінкою, недостатньою зрілістю вольової сфери, вони не здатні адекватно оцінити ситуацію, схильні йти шляхом найменшого опору, емоційно поверхневі.
- низький рівень особистісної тривожності мають двоє досліджуваних (10%). Такі підлітки не сприймають кожну життєву ситуацію як загрозу для себе, їх не лякають можливі труднощі .Для них характерний спокій в стресових ситуаціях, відчуття захищеності та внутрішнього задоволення.

Також проективний малюнок дав можливість виявити особливості агресивності підлітків.

Після обробки одержаних даних, були одержані такі результати:
- в групі підлітків високий рівень агресивності мають 30% досліджуваних (в їх малюнках присутні величезні ікла, капає кров з рота тварини, тварина харчується іншими тваринами);
- середній рівень агресивності виявлено у 60 % підлітків (рот із зубами, рога та ін.);
- з низьким рівнем агресивності зафіксовано 10% випробуваних (в їх малюнках відсутні прояви будь-якої агресії).

При цьому спонтанна агресія характерна чотирьом підліткам (20 %), а захисна – 65 % досліджуваних (13 підлітків).

Подальша бесіда з підлітками, які проявили в малюнку високий рівень агресії та спонтанну агресію, показала, що вони перший раз опинилися в оздоровчому таборі і вважають, що "напад – кращий захист". При цьому проявляють вони лише вербальну агресію. У звичних умовах немотивована агресивність їм не притаманна.

Одержані дані свідчать, що серед підлітків, які приймали участь в дослідженні, немає асоціальних осіб. В той же час, на наш погляд необхідна певна профілактика, яка б проводилася з метою підвищення відповідальності за власну поведінку, розвиток самосвідомості, саморегуляції і здібності до планування власних дій та вчинків.

З урахуванням одержаних даних, ми можемо надати психологу наступні рекомендації щодо роботи з підлітками у оздоровчих таборах з метою профілактики асоціальної поведінки:
- розвивати навички культури поведінки підлітків;
- розвивати навички спілкування з однолітками і старшими;
- розвивати уміння стримувати агресивні дії, опановувати себе;
- допомогти підліткам повірити у себе та власні сили;
- формувати установки соціально-бажаної поведінки.

З цією метою можна використовувати як короткочасні тренінги спілкування для відповідної групи дітей, так і окремі вправи, спрямовані на формування емоційної зрілості, впевненості в собі, зменшення рівня агресивності.

Таким чином, аналіз результатів теоретичних та емпіричних досліджень, проведених нами у межах даної статті, дозволив зробити наступні висновки:

1. Функціональні обов'язки психолога в оздоровчих таборах у першу чергу спрямовані на поліпшення психічного стану дітей та їх адаптацію до довкілля. Специфіка роботи психолога з підлітками в оздоровчих та літніх таборах виявляється в тому, що за незначний проміжок часу, в який підліток перебуває в таборі, психологу необхідно розібратися в особистості підлітка, виявити його позитивні та негативні риси, провести відповідну роботу із агресивними та немотивованими підлітками, щоб не дати проявитися асоціальній поведінці.
2. Емпіричне дослідження, проведене нами в оздоровчому таборі серед дітей 12-14 років показало, що в даній групі підлітків виявлено середній рівень мотивації, це свідчить про те, що для досліджуваних в більшій мірі характерне прагнення уникнути невдачі, ніж мисло досягти.
3. Результати проведення проективної методики "Неіснуюча тварина" показали, що для основної групи випробуваних характерні такі риси особистості: комунікативна активність, поверхневість суджень, адекватна самооцінка, середній рівень тривожності та середній рівень агресивності. При цьому для більшості досліджуємих характерна захисна агресія.
4. Все вищезазначене дозволює зробити загальний висновок про те, що для підлітків, які приймали участь в дослідженні, не притаманна асоціальна поведінка. Саме то психолог, який працює з подібними дітьми може застосовувати у роботі різноманітні тренінги спілкування, вправи, спрямовані на зменшення тривожності та агресивності, набуття впевненості у власних силах.

У зв'язку з невеликою кількістю респондентів, проаналізовані дані не можна вважати повними і репрезентативними. У перспективі можливе проведення таких досліджень на протязі більшого часу та в інших літніх і оздоровчих таборах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Психокоррекционная и развивающая работа с детьми / Андреева А.Д., Вохмянина Т.В., Данилова Е.Е., Дубровина И.В. – М., 1998.
2. *Векер А.Л.* Выявление и коррекция неблагоприятных вариантов развития личности детей и подростков / А.Л. Векер. – М., 2000.
3. *Григоренко Ю.Н.* Учебное пособие по организации детского досуга в лагере и школе / Ю.Н. Григоренко, У.Ю. Костреша. – М., 2002.
4. *Дубровина И.В.* Психокоррекционная и развивающая работа с детьми / И.В. Дубровина. – М., 1998.
5. *Духновский С.В.* Психологическое сопровождение подростков в критических ситуациях / С.В. Духновский. – Курганск, 2003.
6. Казанская В.Г. Подростки, трудности взросления / В.Г. Казанская. – СПб., 2008.
7. *Лютова Е.К.* Шпаргалка для взрослых: Психокоррекционная работа с интерактивными агрессивными, тревожными и аутичными детьми / Е.К. Лютова, Г.Б. Монина. – М., 2007.

Подано до редакції 07.12.11